

A szerzetesrendek építészetét bemutató sorozatunk első két részében a *monostorok világába*, a bencés ill. ciszterci szerzetesek élettereibe próbáltunk bepillantást nyerni. E mostani részben – némi kitérőket is megengedve – a *kolostorok világát* járjuk be, hogy aztán majd a lezáró részben korunk szerzetesi közösségeihez is eljuthassunk.

A szerzetesi építészetről III.

A ciszterci reform szigorát bemutató előző fejezet folytatásaként fontos még egy rövid kitérőt szentelni annak is, hogy voltak a középkor ezen szakaszában még Cîteaux-nál is radikálisabb szerzetesi megújulási törekvések, amelyek a benedeki regula szigorához való visszatérés mellett a szerzetesség kezdeteinek idejéhez, a sivatagi remeték világához nyúlnak vissza. Akár a karthauziakat, akár a kamalduliakat, a vallambrózi bencéseket, vagy egyéb, úgynevezett „*remitterendeket*” tekintjük, mindegyiknél az látható, hogy az egyes szerzetesek a napjuk ill. hetük nagy részét valóban remetei magányban töltik, a közösségi élet csak nagyon korlátozott időben és keretek között valósul meg. Ennek megfelelő monostoraik kialakítása is: valójában külön kis házikók sorakoznak egy közös udvar és a templom körül. A szerzetesek egész napjukat, hetüket saját kis házikójukban töl-

Majk, egykori
kamalduli remeteség
↓

tik, ott imádkoznak és dolgoznak, esetleg a napi ételmüket kapják meg a monostor konyhájáról egy ajtónyíláson keresztül, s mindössze csak a szentmise, a heti séta ill. a vasárnapi közös étkezés alkalmával találkoznak egymással. Egy – igaz, barokk kori – de nagyon jó állapotban fennmaradt, egykori kamalduli épületegyüttes Magyarországon is látogatható, mégpedig Majkon, Oroszlány mellett.

Illetőleg a korszak szerzetesi megújulásának áramlatait végigtekintve nem szabad megfeledkeznünk a szerzetességtörténet magyar büszkeségéről, az egyetlen itthoni alapítású férfi szerzetesrend, a szintén remeteéletet követő *pálos rend* alapításáról, ami Boldog Özséb nevéhez kötődik.

De ezek mellett, a teljes magányt, remeteéletet megvalósító rendek mellett egy másik szerzetesi életforma is megjelenik, mely – természetesen a szerzetesi élet radikalitásán mit sem csorbítva – valamiképp épp az ellenkező pólust, a kifelé, a külvilág felé való nyitottságot, a lelkipásztori szolgálatvállalást tekintette az útjának.

Ehhez persze sok társadalmi, demográfiai és anyagi természetű ok is vezetett abban a korban. Eddig ugyanis azt láttuk, hogy a bencések hatalmas monostorainak fenntartásához meglehetősen nagy, egybefüggő földterületekre ill. az ezeket rájuk bízó hatalmasságokra, alapító, adományozó földesurakra, királyokra volt szükség. A ciszterciek esetében pedig épp ennek a fajta függésnek a felszámolását, a lakatlan, távoli területekre való kivonulást figyelhettük meg.

Történések azonban beszélnek olyan folyamatokról, melyek a középkor ezen szakaszára szökkentek szárba és alakították a szerzetesség történetét is. Ezek egyike az, hogy lassan kezdett felemelkedni egy anyagilag kevésbé tehető, de rangban szintén nemesi réteg is, mely a régi alapításokat látva szintén igényt formált arra, hogy ő is egy-egy szerzetesi közösség adományozójaként, alapítójaként, kegyuraként tűnhessen fel, de akkora birtoktesteket nem volt lehetősége adományozni, mint a hajdani bencés monostorok esetében. A másik folyamat pedig a városodás egyre erősödő tendenciája.

E két tényező volt az, amely az un. szabályozott kanonokok ill. *kanonokrendek* térnyerését biztosította. Ahogy nevükből is látjuk, ők elsősorban papi közösség, egy-egy templom, terület ellátásáért felelős papok csoportja, akik meghatározott szabályok, *kánonok szerint* éltek közös életet. Idővel aztán, amikor az egyházi és világi felsőbbsegek felé formába önteni, deklarálni kellett közös életük alapját, egy nagyon régi korra visszanyúló és nagy tekintélynek örvendő forrásra, Szent Ágostonra, a papjaival közös életet élő hippói püspök eszményképére hivatkoztak. De nem csak ez adta közös életük alapját, hanem *Szent Ágoston Regulája* is, melyet e korszak ill. mozgalom fedezett fel újra magának. Ez az írás tulajdonképpen egy rövid levél Szt. Ágostontól, mely a szerzetesi élet alapvető kereteit illetően (vagyontalanság, közös imádság, közös étkezés, egyseges viselet, stb.) egyértelmű és szigorú, viszont elég általános ahhoz, hogy kiegészítő szabályzatokkal körítve bármiféle speciális tevékenységet folytató szerzetesközösségnek regulájává váljon. (Nem véletlen, hogy e kortól, a XI. századtól kezdve máig is több száz rend és kongregáció életének alapja ez az írás.)

A korábbi szerzetesi hagyománnyal egyértelműen szakító és a lelkipásztori tevékenység felé nyitó kanonoki közösségek tehát a korabeli társadalomnak ebben a szegmensében találtak otthonra: monostoraikat városok közelében vagy korábban felhagyott, romos templomok mellett ill. az őket támogató nemesi családok birtokközpontjainak környékén építették föl. Éppen ezért, mivel a lelkipásztori tevékenység ill. az adományozó családok szolgálata (misemondás, gyóntatás-lelkivezetés, te-

metés, temetkezési hely biztosítása) révén jövedelemhez juttak, nem volt szükségük akkora birtoktestekre, mint korábban a bencéseknek. Ugyanakkor kiválóan megtalálták a kényes egyensúlyt a monasztikus élet és a kifele irányuló lelkipásztori szolgálat között. Nem véletlen tehát, hogy az egyébként cluny szerzetesből pápává emelkedett *II. Orbán* érdekes gondolatmenettel állította párhuzamba, és ezzel legitimizálta a szerzetesi mellett a kanonoki életformát. Mária és Márta evangéliumi történetéhez hasonlítva az egyház életének egyaránt nélkülözhetetlen, egymást kiegészítő szeleteként írja le a szemlélődő életet élő szerzetesi és az aktív életet élő kanonoki mozgalmat.

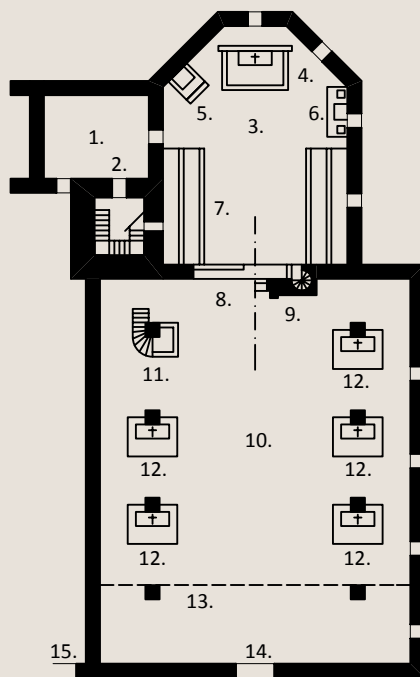
Az ágostonos monostorokra hasonlóan jellemző a klerikusok mellett a laikusok részvétele, akik a mindennapi élethez szükséges feltételek biztosítását látták el: gondozták az épületeket, a közösség ellátását, de sosem volt olyan éles határ az ő életük és a klerikusok között, mint azt a cisztercieknél láttuk. Nagyjából hasonló elvek alapján szerveződött kanonoki közösség Szt. Norbert körül, amely aztán a letelepedésük helyéül szolgáló területből kapva nevét (Prémontré) ma is élő önálló renddé vált: ők a *premontreiek*.

A városi szerzetes templomok liturgikus terének jellemzői és vázlatos elrendezése

A XIII. századtól a liturgikus tereket a fokozatos leegyszerűsödés jellemezte. Az oltár rendszerint a szentély keleti végébe került, míg a szentségőrző hely, a tabernaculum mindig a szentély északi felében állt. Az égtájak szimbolikája szerint az északi, „rossz” oldal felől védte a templomot, míg a déli, „jó” oldal felé nyílt meg. A szerzetesi vagy káptalani stallumok a nyújtott szentély két oldalára kerültek.

A templomhajó lehetőleg minél egyszerűbb, áttekinthetőbb tér lett, közepén vagy keleti felében kiemelt helyen a szószékkel. A híveknek a liturgiával való kapcsolatát ekkor szinte kizárólag a felolvasás és a prédikáció jelentette, így érthető, hogy a templomtér ennek megfelelően alakult: a hajóban álló vagy ülő embereknek látni és hallani kellett az igehirdetést. A mellékoltárokat a hajóban a pillérek előtt vagy az oldalkápolnában helyezték el.

A kifejlett városi szerzetesi templomtípusnál a torony a homlokzatról a szentély és a hajó találkozásához került. Ebben szerepet játszott, hogy a harangozás közvetlenül a liturgia részévé vált: az emeleti oratórium betekintő nyílásán át a harangozó szerzetes folyamatosan követhette a mise egyes részeit, s így, a megfelelő időben tudta a harangot megszólaltatni.

1. sekrestye, oratórium
2. torony, emeleti kápolnával, betekintő nyílással a szentélybe
3. szentély
4. főoltár
5. tabernaculum
6. papi trónus
7. papi kórus, stallumok
8. szentélykorlát, áldoztatórács vagy
9. lettner (szentélyrekesztő fal)
10. templomhajó
11. szószék
12. mellékoltárok
13. orgonakarzat, rajta átjáró a konventből
14. templombejárat
15. konvent-bejárat

←
Toulouse, jakobinusok
(domonkosok) temploma

A jakobinusok konventjét, mely Toulouse központjában található, 1215-ben alapította Szent Domonkos, a prédikátorok rendjének első férfi kolostoraként. Temploma speciális, kéthajós elrendezésű: 80 m hosszú, 20 m széles, és 22 m magas teret oszlopsor választja ketté. Kizárólag téglából épült, a languedoc-i gótika kiemelkedően szép alkotása.

A szerzetesség történetének azonban mind lelkeségben, mind pedig építészetben legjelentősebb ugrása ezt követően az ún. *koldulórendek* megjelenése lett.

Ejtettünk már szót a városodás és városiasodás jelenségéről, ami ennek a korszaknak egyik legfőbb jellemzője. Ezt látva mindenképpen igazat adhatunk G. Dubynak és más történészeknek is abban, hogy ezen időszakban a monostorok jelentőségét immár a városoké váltja föl. Ezt látjuk a szakrális építészetben, hiszen épp DUBY találó elnevezésével illetett *katedrálisok kora* azt jelzi, hogy a püspöki székhelyek nagy gótikus építményei lesznek a mérvadóak; de ugyanezt az eltolódást követhetjük nyomon a tudomány területén is, amint a monostori iskolák helyett a nagyvárosi egyetemek lesznek a tudásközpontok.

A legszorosabb értelemben a koldulórendek közé sorolt két közösség, a *ferencesek* és a *domonkosok* alapítása épp ezen jelenségek köré csoportosul, de más-más motívummal. A városodás sok szempontból pozitív következményei mellett megjelent sok negatívum is, konkrétan a városi szegénység. Ennek az egyre gyarapodó rétegnek a megszólítása az egyház egyre gazdagodó, elvilágiasodó, hitelét veszítő mivolta miatt lehetetlenné vált. Ahogy fentebb már szót ejtettünk róla, ugyan a kanonoki közösségek kötődtek a városokhoz, de társadalmi, szociális téren a szegények számára ők is hiteltelenek voltak. Csakis egy nagyon radikális, az evangéliumi szegénységet, a gondviselésre hagyatkozást, az apostolok életének egyszerűségét hitelesen megélő, megmutató mozgalom lehetett az, ami ezen városi szegény rétegek számára Krisztus életét és művét újra életpéldává tehetette. Ez volt *Assisi Szt. Ferenc* személye és műve.

Némileg más utat bejárva, ill. a városi szegénység megjelenésének egy másik aspektusára reagálva, de alapvetően ugyan ezen jelenséghez kapcsolódva indult *Szent Domonkos* mozgalma: a városi szegény réteg növekedésével ill. a hatalmat és gazdagságot megjelenítő egyházi struktúrával szembehelyezkedő törekvések tanításbeli dolgokban is összekülönböztek az egyházzal. Ezen *eretnekmozgalmak* közül a korban Dél-Franciaországban a katar ill. albi eretnokségek viharos terjedése jelen-

tett leginkább kihívást. Mivel nézeteikre a városi szegény lakosság nagy fogékonyságot mutatott, egyértelmű volt, hogy csak is egy, az egyszerűség és szegénység tekintetében hiteles, de a hitbéli kérdésekben jól képzett, vitaképes, szónoklásra alkalmas csoport tudja velük felvenni a harcot. A *prédikátorok rendje*, ahogy más néven nevezik a domonkosokat, iskolázott, teológiaiailag jól képzett, hitvitákban alapos és frappáns papokat adott a kor egyházának, de emellett házaikban híres teológiai iskolákat is vezettek, fenntartottak, hogy a hivatalos tanítást mind a rendtagoknak, mind más ifjaknak korszerűen okítani tudják. Éppen ezért a domonkos kolostorok világában jelenik meg először az a tendencia, hogy az egyes szerzetesi cellák már nem csak szűkös, függönnyel elválasztott hálófülkék, hanem olyan méretű szobák, ahol az adott szerzetes már nem csak aludni tud, hanem egyéni tanulmányaival is foglalkozni.

Közös pont a kettő szerzetesrenddé vált mozgalomban a tulajdonhoz való viszony, ahonnan nevük is ered: koldulórendeknek hívjuk őket, mert tagjaiknak sem egyénileg sem közösségileg nem lehetett vagyonuk, csakis adományokból, „koldulásból” tarthatták fenn magukat, ezzel is rámutatva a gondviselésbe vetett hit fontosságára. (Érdekesség viszont, hogy a domonkosoknál a rend fő tevékenységéhez alkalmazkodva a tulajdonlás teljes tilalma alól egyetlen kivétel volt engedélyezett: a könyvek birtoklása.)

Céljaikból, küldetésükből következik, hogy házaikat városokban alapították, s noha a mai köznyelvben erős keveredés van ezt illetően, fontos tisztázni, hogy valójában a koldulórendek szerzetesházait nevezük kolostornak. A *monostor* a világtól elvonulva, elzárva élő monasztikus szerzetesközösségek életterét jelöli, ezzel szemben a *kolostor* a városokban, a külvilággal együtt élő, ezért lelkipásztori szolgáltatást vállaló szerzetesközösségek lakóhelye. Persze, mivel alapvetően a lelkipásztori, missziós tevékenységtől függetlenül a kétféle szerzetesi életforma mutat hasonlóságokat, az életterek kialakításában is van hasonlóság: mivel a szerzetesek életében a zsolozsma, a kórusima továbbra is fontos közös erőforrás, a templomok szentélye általában a koldulórendek templomában is utal a templom szerzetesi mivoltára: a

szentély mérete mindenképp akkora, hogy az egész közösség egyidejű közös imádkozását lehetővé tegye.

Ugyanígy a kolostorokban is az étkező, a hálóterem, a könyvtár, a konyha hasonló kialakítást mutat: ez is arra utal, hogy a ciszterci monostorépítészet szigorú szabályozottsága milyen erős hatással volt a későbbi, városi, koldulórendi szerzetességek építészetére is. A kolostorokban ugyanúgy megtalálható az épületszárnyak által körülölelt négyszögletű udvar, a *kvadratura*, bár nyitott kerengőfolyosó már nem mindenütt kapcsolódik hozzá. Sok esetben az is meghatározó szempont volt, hogy az általában adományként kapott, szabálytalan alakú telekre hogyan sikerül passzítani a kolostor épületegyüttesét. Épp ezért találunk gyakran ferde határolású, szabálytalan alakú kolostorokat, ahol csak nagyjából lehetett megépíteni a nyitott udvart négy oldalról körülfogó épületszárnyakat. S mivel a kolduló közösségek szerzetesházai, kolostorai a városokban épültek, alkalmasan arra, hogy a nagyobb számú „külsős” forgalom, a lelkipásztori szolgáltatokkal együtt járó látogatók, hívek fogadására alkalmasak legyenek, az épületen belül kellett megoldani azt, hogy a szerzetesek szűkebb értelemben vett életre megmaradjon, sérthetetlen legyen. Ezt biztosította a *klauzúra*, vagyis az adott kolostor lakóin kívül mindenki más elől elzárt terület. A klauzúra kijelölése és megtartása éppúgy szolgálta a szerzetesi élet tisztaságának ill. erkölcsi feddhetetlenségének védelmét, mint az elmélyült szerzetesi élethez szükséges csend megőrzését. Jellemzően klauzúrához tartozott a kolostor kvadruma, ill. a szerzetesek közös életének színterei: étkező, káptalanterem, hálóterem v. cellák (ez utóbbiak klauzúrába sorolása annyiban volt könnyebb, hogy általában emeleti elhelyezkedésük miatt fizikailag egy szintbeli határ adott volt a többi épületrészhez képest). Nem véletlen, hogy az egyes rendeknél ill. házaknál konkrétan megfigyelhetően a klauzúra fellazulása mindig a fegyelem lazulásának, a hanyatlásnak is jele volt, ill. fordítva: minden reform, megújulás a klauzúra szigorítására, komolyan vételére való törekvést is jelentett.

Említettük már, hogy a kolduló rendek jellegzetesen városi és jellegzetesen lelkipásztori, apostoli tevékenységet vég-

ző szerzetesi közösségek. Mindkét jellegzetességnek kihatása van a templomaik építészetére is. Egyrészt mivel az adott szerzetesháznak egy már létező város rendjébe kell beilleszkednie, a templomok keletelésének, a szentélyek pontos tájolásának szempontját felülírja az utcaképbe, utcarendbe, adott telekre való praktikus illesztés szempontja. (Ismerjük, hogy a reneszánsz korában már nagyon is tervezett, rendezett városképekben gondolkodnak.) Másrészt a lelkipásztori tevékenység okán olyan templomokra volt szükség, melyeknek nagy egybefüggő tere volt (jellegzetesen egyhajós templomok), hogy az adott prédikátort mind nagyobb tömeg hallgathassa egyszerre. Nem feledkezhetünk meg róla, hogy a gótika idején, a katedrálisok korában ez már megoldható volt: viszonylag vékony falakkal és nagy magasságokba nyúló, az épület terhet viselő ívekkel hatalmas egybefüggő tereket lehetett kialakítani. Ennek ellenére azt is látnunk kell, hogy a hatalmas gótikus katedrálisoknál használt építészeti megoldásokat csak részben, eléggé önkorlátozó módon alkalmazták a kolduló rendek: a cél csakis a nagy templomhajó létrehozása volt; emellett a pompa, a díszítés elutasítása volt ezen szerzetesi templomok jellegzetessége. Mind a ferenceseknél, mind a domonkosoknál érvényben voltak bizonyos építészeti szabályzatok, melyek megtiltották adott méretnél, magasságnál nagyobb templomterek létrehozását a rend szegénységét, egyszerűséget követő, a hivalkodást kerülő alapelveinek megfelelően.

A magyarországi ferences építészetre tekintve fontos megemlíteni egy alkotót és műveit: *János testvér* néven hagyta örökül a történetírás azt a ferences testvért, aki az első néven nevezett magyar építész. Mátyás király megbízására tevékenykedett és jellegzetesen a kor kívánalmainak megfelelő csarnoktemplomok építését irányította, melyeket a mai napig csodálattal illetett hálóboltozattal fedett. Három jellegzetes épület hozható egyértelműen kapcsolatba a nevével: a *Szeged–Alsóvárosi*, a *kolozsvári* Farkas utcai ill. a *nyírbátori* templom (utóbbi kettő azóta református templomként szolgál).

(befejező rész a 2015. augusztusi számban)

↑ Szeged–Alsóvárosi Havas Boldogasszony templom (ferences fenntartású)
A szentély csillagboltozattal, a templomhajó pedig hálóboltozattal fedett. Jelentős különbség a kettő között, hogy a csillagboltozatnál először a bordákat építik meg, majd ezekre, mint vezérgörbékre, szabadkézből falazott, kétszer görbült boltsüvegeket emelnek, míg a hálóboltozatnál először egy egyszer görbült felületű dongaboltozatot építenek, amelyet aztán alulról, hálós bordarácscsal díszítenek.